

הר הבית כהלכה

חלק ב'

עיונים בהלכות
הר הבית

הר הבית כהלכה

חלק ב'

עיונים בהלכות הר הבית

סוגיות שנלמדו בחבורה
בכולל 'דרישת ציון' - ישיבת הר הבית
שנת תשפ"א-תשפ"ב

כתיבה: אלישע וולפסון

עריכה - תוכן ולשון: הרב אב"י ונגרובר

עיצוב עטיפה: אילה וולפסון

איור עטיפה: חננאל תורגמן

עיצוב ועימוד: הרב יואל שילה

מותר לשכפל ולהעתיק לצורך לימוד בלבד

תגובות, שאלות, הערות והוספות יתקבלו בשמחה

13elisha26@gmail.com

ניתן ליצור קשר עם המחבר גם בטלפון - 050-6963959

הר הבית

כהלכה

חלק ב'

עיונים בהלכות

הר הבית

סוגיות שנלמדו בחבורה

בכולל 'דרישת ציון' - ישיבת הר הבית

שנת תשפ"א-תשפ"ב

כתיבה: אלישע וולפסון

תוכן עניינים

- הסכמות ומכתבי ברכה.....ט'.....
- בפתח השער.....כ"ח.....
- סימן א - נוסח הברכות בהר הבית.....ל'.....
- סימן ב - השתחוויה על האבנים בהר הבית.....ס"ד.....
- סימן ג - דין מנעל בהר הבית.....פ'.....
- סימן ד - דין מקל הליכה בהר הבית.....צ"ח.....
- סימן ה - דין קלות ראש בהר הבית - שיחת חולין ואכילה.....ק"י.....
- סימן ו - מורא מקדש - מהו?.....קכ"א.....
- סימן ז - החיל.....קל"ב.....
- סימן ח - בעל קרי בהר הבית.....קע"ה.....
- סימן ט - מתי חוששים לטומאת קרי בהר הבית?.....קפ"ו.....
- סימן י - טבול יום דבעל קרי בהר הבית.....ר"ד.....
- סימן יא - טבול יום דזב בהר הבית.....רי"ב.....
- סימן יב - דין כניסת משמשת ופולטת להר הבית.....רכ"ח.....
- סימן יג - האם בעינן ז' נקיים לצורך עלייה להר הבית?.....רמ"ה.....
- סימן יד - טבילת רווקות לצורך עלייה להר הבית.....רס"א.....
- סימן טו - דיני חציצה בטבילה להר הבית.....רע"ב.....
- סימן טז - קדושת ה"מחכמה".....רצ"ה.....
- סיכום המסקנות המובאות בספר.....של"ב.....

תוכן עניינים מפורט

- הסכמות ומכתבי ברכה ט' ט'
- בפתח השער כ"ח כ"ח
- סימון א - נוסח הברכות בהר הבית ל' ל'
- האם נוהג בימינו? ל"א ל"א
- כיצד יש לחתום? ל"ג ל"ג
- הברכות בהן אומרים את הנוסח המיוחד למקדש ל"ט ל"ט
- טעם הנוסח המיוחד למקדש נ"ט נ"ט
- סימון ב - השתחוויה על האבנים בהר הבית ס"ד ס"ד
- על אילו אבנים נאסרה ההשתחוויה? ס"ד ס"ד
- איפה מותר להשתחוות על האבן? ס"ט ס"ט
- סימון ג - דין מנעל בהר הבית פ' פ'
- טעם איסור כניסה במנעל פ' פ'
- איזה מנעל אסור בהר הבית? פ"ג פ"ג
- האם להסיר מנעלים הוא דרך כבוד? פ"ט פ"ט
- באיזה אופן נכון לעלות להר הבית? צ"ג צ"ג
- סימון ד - דין מקל הליכה בהר הבית צ"ח צ"ח
- סימון ה - דין קלות ראש בהר הבית - שיחת חולין ואכילה ק"י ק"י
- האם כל האסור בבית הכנסת אסור גם בהר הבית? קי"א קי"א
- סימון ו - מורא מקדש - מהו? קכ"א קכ"א
- מורא מקדש - ריחוק או קירוב? קכ"א קכ"א
- ממי וממה יראים? קכ"ב קכ"ב
- סימון ז - החיל קל"ב קל"ב
- חלק א: מהו החיל? קל"ג קל"ג
- חלק ב: קדושת החיל - האם קדושתו מהתורה או מזרבנן? קמ"ח קמ"ח
- חלק ג: כניסת טמא מת לחיל ועזרת נשים בזמן שהבית חרב קס"ו קס"ו
- סימון ח - בעל קרי בהר הבית קע"ה קע"ה
- שיטת הרמב"ם קפ"ב קפ"ב

סימון ט - מתי חוששים לטומאת קרי בהר הבית? קפ"ו
האם כל יציאה של שכבת זרע מטמאה? קפ"ו
האם צריך לחשוש שהייתה הרגשה בלי לשים לב? קצ"ה
האם צריך כוונה בטבילה לשם הר הבית כמו לתרומה? קצ"ח
האם יש איסור להתקלח אחרי הטבילה? קצ"ט
סיכום הנראה לענ"ד הלכה למעשה לעלייה להר הבית ר"ב
סימון י - טבול יום דבעל קרי בהר הבית ר"ד
סימון יא - טבול יום דזב בהר הבית רי"ב
סימון יב - דין כניסת משמשת ופולטת להר הבית רכ"ח
האם משמשת ופולטת אסורות בהר הבית רכ"ח
האם מהני כיבוד הבית לצורך עלייה להר הבית רל"ה
כיבוד הבית למעשה רמ"ב
סימון יג - האם בעינן ז' נקיים לצורך עלייה להר הבית? רמ"ה
תקנת רבי רמ"ה
מנהג בנות ישראל ר"נ
חשש תקלה בטבילה כדין תורה רנ"ח
סימון יד - טבילת רווקות לצורך עלייה להר הבית רס"א
סימון טו - דיני חציצה בטבילה להר הבית רע"ב
מהי חפיפה? רע"ב
האם דין חפיפה אמור גבי כל חייבי טבילות? רע"ו
הגדרת מקפיד רפ"ז
הסרת חציצה שלא מקפידים עליה רצ"א
סימון טז - קדושת ה"מחכמה" רצ"ה
האם המחכמה נמצאת בשטח הר הבית? רצ"ה
האם הרחבת הר הבית התקדשה? רצ"ז
האם גגין ועליות בהר הבית קדושים בקדושת הר הבית? ש"ד
שיטת הרמב"ם שו"א
דין גגין ועליות שלא היו בזמן הבית שו"ט
דין לשכות הבנויות בקודש ופתוחות (רק) לחול שכ"ב
סיכום המסקנות המובאות בספר של"ב

בפתח השער

"חסדי יהוה אֶזְפִּיר תְּהִלַּת יְהוָה כְּעַל כָּל אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ יְהוָה וְרַב טוֹב לְבֵית
יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר גָּמְלָם כְּרַחֲמָיו וְכָרַב חֶסְדָּיו".

זוכים אנו, אברכי כולל 'דרישת ציון', ללון באוהלה של תורה "בחצרות בית ה' בתוככי ירושלים". כמעט אלפיים שנה שעם ישראל בוכה ומתחנן שישוב להישמע קול התורה בהר המוריה שממנו יוצאת הוראה לעולם, שישוב להתקיים בנו הכתוב "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים", והנה קול דודי דופק בחסדי ה' עלינו, "פתחי לי אחותי רעייתי יונתי תמתי", "פתחו לי פתח כפתחו של מחט וافتח לכם כפתחו של אולם", אולם בית מקדשנו ותפארתנו. הקב"ה בניסים ונפלאות שעושה עמנו פותח בפנינו את האפשרות לשוב ולעסוק בתורה בהר הבית, להקשיב לדבר ה' היוצא ממקום קודשו, ללמוד ביחד סוגיות שהיו 'הלכתא למשיחא', ועתה ברצות ה' את עמו ואת ארצו ואת עיר האלוהים, הרי הם נדרשים לנו הלכה למעשה. סוגיות אלו העלנו על הכתב והנה הם מוגשים לפניכם בס"ד.

פשוט הדבר שלא באנו להורות הלכה למעשה מדעתנו הדלה, ולא כתבנו את דברינו אלא כפי מיעוט הבנתנו, בתפילה שהדברים יבואו לפני שולחנם של מלכים, מאן מלכי רבנן, והם יורו לנו את הדרך אשר נלך בה ואת המעשה אשר נעשה. בכל המסקנות שהעלנו להלכה סמכנו דברינו על דברי גדולי ישראל שעסקו בזה, ועל מורי הוראה מובהקים שכתבו בזה, כפי שיחזה המעיין. ואבקש מכל מעיין בספר הזה להאיר את עינינו אם ימצא טעות בהבנתנו, ולכתוב לנו השגות על דברינו, למען לא תצא תקלה מתחת ידינו, ונתקן את הדברים להבא.

רבים הם אשר מלאים זכויות כרימון בהבאת ספר זה לעולם.

ראשית, חובה רבה עלינו ועל כל בית ישראל להודות לאברהם מאניס הי"ו ובנצי גופשטיין הי"ו שהקימו את ישיבת הר הבית ואת כולל 'דרישת ציון', נברך אותם שזכות התורה והתפילה בהר הבית, וזכות הלימוד בספר הזה תעמוד להם לטובה ולברכה בגשמיות וברוחניות. כאן המקום להודות לישיבת 'הרעיון היהודי' בראשות הרב יהודה קרויזר שליט"א ובהנהלתו של אליקים ניימן הי"ו שפתחו את לבם וישיבתם והיוו לכולל אכסניה בשנה הראשונה, טרם עברנו לעיר העתיקה, יבורכו מפי עליון. וכן תודה רבה לכל התורמים הרבים שבזכותם אנו יכולים לדרוש את ה' יום בחר הבית ולעסוק בתפילה ובתורה בהר המוריה, יקוים בכם מקרא שכתוב "בְּרַחֲמֵי יְהוָה מִצִּיּוֹן וְרָאָה בְּטוֹב יְרוּשָׁלַם כָּל יְמֵי חַיֵּיהָ, וְרָאָה בְּנִים לְבָנֶיהָ שְׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל".

ברצוני להודות לכמה תלמידי חכמים מיוחדים, הבקיאים באופן מיוחד בנושאים אלו שעסקנו בהם בספר. תודה מיוחדת לרב עזריה אריאל שליט"א, שעבר על כל הספר והעיר

הערות חשובות שרבות מהן משולבות בספר. כמו כן, תודה לרב הלל בן שלמה שליט"א שעסק בנושאים אלו בהרחבה ברוחב דעתו, והרבה ממה שכתבנו שאבנו מדבריו. תודה גם לרב עידוא אלבה שליט"א שבכל נושא מרחיב ומוסיף ומדייק כיד ה' הטובה עליו. כמו כן, תודה מיוחדת לרבני 'אל הר המור' הרב יצחק שפירא שליט"א והרב יוסי פלאי שליט"א אשר פתחו את הפתח בסוגיות אלו בספרם החשוב וגם מדבריהם ומדרכם שאבנו הרבה. תודה גם לרב הראל דביר שליט"א שהעיר הערות חשובות וסייע בהוצאת הספר. כמו כן היו לנו לעזר מאמרים רבים וחשובים בסדרת החוברות 'מעלין בקודש' של כולל 'בית הבחירה'. 'ברך ה' את כל תלמידי החכמים המשתדלים ועוסקים אליבא דהלכתא בתורת הגאולה - תורת המקדש.

תודה למורי ורבותיי, רבה של צפת הגאון הרב שמואל אליהו שליט"א, הגאון הרב בניהו ברונר שליט"א, הרב החסיד רבי עמיר כץ שליט"א, ראש ישיבת צפת הרב אייל יעקובוביץ' שליט"א ולכל הרבנים היקרים והחשובים שהשקיעו מזמנם לעיין בדברינו ולתת את ברכתם והסכמתם לספר. ברכונכם מבית ה'.

תודה מיוחדת כמובן לכל אברכי כולל 'דרישת ציון' היקרים, שספר זה יוצא לאור מתוך לימוד וליבון הסוגיות עמם יחד, תלמידי חכמים אשר מנעימים זה לזה בהלכה, במרום הר ציון, ואנו תפילה שנזכה שדבר ה' יצא מתוכנו יחד מכוון לאמיתה של תורה. קובע ברכה לעצמו ר' אלחנן מן הבאר שהוסיף סימן שלם וחשוב בספר, ואף העיר הערות חשובות המשולבות בספר. יזכו כולם לעלות מעלה במעלות התורה והיראה ולחזות שכינה בבית הבחירה.

תודה לרב אב"י ונגרובר, לרב יואל שילה, לר' רפאל עטייה ולאחותי אילה קטיעי על חלקם החשוב בהוצאת ספר זה לאור.

תודה להוריי היקרים, אשר הם לי גם מוריי ורבותיי, הרב אברהם והרבנית נעמי וולפסון, יזכה ה' אתכם לאורך ימים ושנים רבות נעימות וטובות בבריאות איתנה שמחה ושלוש, ונחת רוח מכל יוצאי חלצכם.

תודה לכל משפחתי היקרה, לבניי הצדיקים והמתוקים שנותנים לי המון כוח, וכמובן לאשת חיל עטרת בעלה, אשתי היקרה רבקה, על האמון הגדול שנותנת בי, על המסירות הרבה יומם ולילה בכל צורכי הבית, בגשמיות וברוחניות, על הדאגה והנתינה האינסופית לי ולכל ילדינו, ישלם ה' שכרך ותהי משכורתך שלמה מעם ה', ובכל אשר תפני תשכילי ותצליחי וה' יהיה עמך, בתפילה שיקוים בנו מקרא שכתוב "בְּרַךְ ה' הָיָה מִצִּיּוֹן וְרָאָה בְּטוֹב וְרוּשָׁלַם כָּל יְמֵי חַיֶּיהָ. וְרָאָה בָּנִים לְבָנֶיהָ שְׁלוֹם עַל יִשְׂרָאֵל".

תהילות לא-ל עליון, אחד יחיד ומיוחד, כי ממך הכל ומידך נתנו לך.

יהי רצון שחפץ ה' בידינו יצלח ויהיו כל מעשינו לשם שמים לנחת רוח לפניו יתברך.

סימון ב - השתחוויה על האבנים בהר הבית

כתב הרמב"ם בהלכות תפילה ונשיאת כפים פ"ה הל' יג-יד:

שמונה דברים צריך המתפלל להזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין, ואלו הן: עמידה, ונוכח המקדש, ותקון הגוף, ותקון המלבושים, ותקון המקום, והשוויית הקול, והכריעה, והשתחוויה.

השתחוויה כיצד אחר שמגביה ראשו מכריעה חמישית ישב לארץ ונופל על פניו ארצה ומתחנן בכל התחנונים שירצה. כריעה האמורה בכל מקום על ברכים, קידה על אפים, השתחוויה זה פשוט ידיים ורגלים עד שנמצא מוטל על פניו ארצה.

כשהוא עושה נפילת פנים אחר תפלה יש מי שהוא עושה קידה ויש מי שהוא עושה השתחוויה, ואסור לעשות השתחוויה על האבנים אלא במקדש כמו שבארנו בהל' עבודת כוכבים.

עבודת ההשתחוויה היא חלק מהותי בעבודת התפילה. ב"ה זכינו לשוב להר המוריה אחר אלפיים שנה ולשוב להתפלל בחצרות בית ה', וכעת עלינו ללמוד את גדרי מצוות ההשתחוויה.

התורה אוסרת להשתחוות על האבן בגבולין, כפי שנאמר בספר ויקרא פרק כו פסוק א:

לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם אֱלִילִים וּפְסֵלִים וּמִצֵּבֹה לֹא תִקְיְמוּ לָכֶם וְאֲבָן מְשֻׁכֵּית לֹא תִתְּנוּ בְּאֲרָצְכֶם לְהִשְׁתַּחֲוֹת עָלֶיהָ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

על אילו אבנים נאסרה ההשתחוויה?

ראשית יש לברר מהו גדר האיסור, ועל אילו אבנים אסור להשתחוות.

רבים מהמפרשים ביארו שאבן משכית היא אבן מיוחדת להשתחוויה,¹² כגון אבן מצוירת בצורות נאות, ונאסרה ההשתחוויה עליה שהרי נראה כמשתחויה לצורה. על פי זה נראה שאין האיסור אמור אלא באבן מיוחדת, אך להשתחוות לקב"ה על רצפת אבנים רגילה אין איסור.

¹² ראה תרגום אונקלוס, תרגום ירושלמי, תרגום המיוחס ליונתן, רשב"ם, ר' חיים פלטיאל, דעת זקנים מבעלי התוספות, הדר זקנים ועוד.

אומנם, רש"י ביאר אחרת:

ואבן משכית - לשון כסוי, כמו (שמות לג כב) ושכותי כפי, שמכסין הקרקע ברצפת אבנים.

על פי דבריו אלו נראה שכל רצפת אבנים היא בכלל האיסור, שמשכית היא כסוי כרצפה שמכסה הקרקע.

כדברי רש"י מובא בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) ויקרא דף עד: "ואבן משכית. זו רצפת אבנים".

הגמרא במסכת מגילה דף כב ע"ב עוסקת באיסור השתחוויה:

רב איקלע לבבל בתענית צבור. קם קרא בספרא, פתח - בריך, חתם - ולא בריך. נפול כולי עלמא אנפיייהו - ורב לא נפל על אנפיה. מאי טעמא רב לא נפיל על אפיה? - רצפה של אבנים היתה. ותניא: ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה, עליה אי אתה משתחוה בארצכם, אבל אתה משתחוה על אבנים של בית המקדש. כדעולא, דאמר עולא: לא אסרה תורה אלא רצפה של אבנים בלבד.

ופירש שם רש"י:

לא אסרה תורה - בפסוק זה אלא שלא יעשו רצפת אבנים בבית הכנסת, דוגמת של מקדש.¹³

ממשיכה הגמרא:

- אי הכי מאי איריא רב? אפילו כולהו נמי! - קמיה דרב הואי. - וליזיל לגבי ציבורא, ולינפול על אפיה! - לא בעי למיטרח ציבורא. - ואיבעית אימא: רב פישוט ידים ורגלים הוה עביד, וכדעולא, דאמר עולא: לא אסרה תורה אלא פישוט ידים ורגלים בלבד. - וליפול על אפיה ולא ליעביד פשוט ידים ורגלים! - לא משני ממנהגיה. ואיבעית אימא: אדם חשוב שאני, כדרכי אלעזר, דאמר רבי אלעזר, אין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו אלא אם כן נענה כיהושע בן נון, דכתיב ויאמר ה' אל יהושע קם לך [וגו'].

¹³ אפשר להבין ברש"י שאין האיסור אלא במיוחד אבנים להשתחוות, שאסור לעשות כך בבית הכנסת כמו במקדש (כעין איסור מצבה) אך במקום שאינו מיוחד להשתחוויה ייתכן שמוותר.

תנו רבנן: קידה - על אפים, שנאמר: ותקד בת שבע אפים ארץ. כריעה - על ברכים, וכן הוא אומר: מکرע על ברכיו. השתחוואה - זו פישוט ידים ורגלים, שנאמר: הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחות לך ארצה.

אמר רב חייא בר אבין: חזינא להו לאביי ורבא דמצלי אצלויי.

פירש רש"י:

דמצלי אצלויי - על צידיהן, ולא נופלין על פניהן ממש, לפי שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו.

מסתימת הגמרא נראה שאסור להשתחוות על כל אבן, ולא רק על אבן מיוחדת.

גם בתלמוד הירושלמי במסכת עבודה זרה פרק ד הלכה א ישנה התייחסות לאיסור השתחווייה:

רב מפקד לבית רב אחא, רבי אמי מפקד לאינשי ביתה, כד תהוון נפקין לתעניתא לא תהוון רבעין כאורחכון.

וביאר הפני משה:

רב מפקד. ציוה לבית רב אחא וכן ר' אמי לאנשי ביתו כשתצאן לילך לאסיפת אנשים ביום התענית וליפול על פניכם לא תרבעו כמנהג בכתיכם לפי ששם רצפת אבנים היא ויש בה משום אבן משכית וגו'.

עוד אמרו שם בירושלמי:

רבי יונה רבע על סיטריה. רבי אחאי רבע על סיטריה (פני משה - במקום רצפת אבנים רבץ על צידו בשעת נפילת אפים).

אמר רבי שמואל אנא חמית רבי אבהו רבע כאורחיה. אמר רבי יוסי קשיתה קומי רבי אבהו והכתיב [ויקרא כו א] ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחו' עליה? תיפתר בקובע לו מקום (פני משה - לא אסרה התורה אלא בקובע לו מקום באבן משכית להשתחות שם כדרך שהיה במקדש אבל באקראי בעלמא לא).

והכתיב [שמואל ב טו לב] ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים? בלבד שתחוייה שאינה על הארץ. וכי יש שתחויי שאינה על הארץ? [דברי הימים ב ז ג] ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחו.

וביאר הפני משה:

והכתיב ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים. משמע שהיה לו קביעות מקום להשתחות שם וכתיב עד הראש וסתם ראש במקרא ראש אבן הוא האבן הראשה היתה לראש פינה ומשני בלבד השתחוויה שאינה על הארץ כלומר בהשתחוויה בעלמא בלבד היה נוהג דוד שם ושאינה על הארץ והשתחוויה שהיא על הארץ הוא דאסירא:

וכי יש השתחוויה שאינה על הארץ. ומשני אין דכתיב ויכרעו אפים וגו'. והיה נוהג השתחוויה שאינה על הארץ וזהו סתם השתחוויה וכשהיא על הארץ נאמר בה ארצה כדכתיבא בהאי קרא וכן בכל מקום.

ועוד אמרו שם בירושלמי:

רבי יוחנן אמר לרבי חייה בר בא בבלייא תרין מילין סלקין מן גביכון, מפשוטיתא דתעניתא... ואתיא כיי דמר ר' אמי בבלייא בשם רבנן דתמן לא היתרו שתחוייה אלא לתענית ציבור ובלבד על הצד.

וביאר הפני משה:

בבלייא תרין מילין סלקין מן גביכון. אלו שני דברים עלו מביניכם מבבל ואנחנו קבלנו מנהג שלכם:

מפשיטותא דתעניתא. השתחוויה בפשוט ידים ורגלים שנוהגין בתענית צבור כדלקמן:

ואתיא. הא דאמר מפשיטותא דתעניתא עלה מבבל כהאי דאמר ר' אימי וכו' לא היתרו השתחוויה בפשוט ידים ורגלים אלא לתענית ציבור בלבד: ובלבד על הצד. שיטה מעט על צידו משום אבן משכית.

בספר עלי תמר על הירושלמי דן בשאלתנו, האם האיסור הוא על כל אבן או רק על אבן מיוחדת:

רבי יונה רבע על סיטריה רבי אחא רבע על סיטריה. משמע שרק רבי יונה ורבי אחא עשו כן אבל שאר בני א"י רבעו כארחהון וכדעביד רבי אבהו, כי מנהג זה להיות מטה על צדו עיקרו היה בבבל וכדקאמר לקמן תרין מילין סלקון מן גביכון מפשוטיתא דתעניתא וכו', ומשם עבר לא"י ולא כולן נהגו כן רק רבעו כארחהון, ולא חיישינן ברצפת אבנים משום אבן משכית וזה משני טעמים,

א. מפורש בסוגיין דפריך והכתיב ואבן משכית וכו' ומתרץ תיפתר בקובע לו מקום, ונראה ביאורו עפ"י שתרגם אונקלוס ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה, "ואבן סגידא" לא תתנון בארעכון למסגד עליה, הרי שצריך אבן מיוחד להשתחויה, "אבן סגידא", וכן כתב הרמב"ם בסה"מ ל"ת י"ב שהזהירנו מלעשות אבן מוכנת להשתחוות עליה וכו', ובפ"י מהלכות עכו"ם ה"ו כתב אבן משכית וכו', שהיה דרך עכו"ם להניח אבן לפני ע"ז להשתחוות עליה וכו', ומשום הכי דווקא בקובע לו מקום להשתחוות אז הוא "אבן סגידא" המיוחד לזה מה שאין כן כשמשתחוה על רצפת אבן באקראי בעלמא, זהו טעם אחד.

ב. וטעם שני, משום דבני א"י היו סוברים שהאיסור של אבן משכית הוא דווקא באבן מצויירת וכמו שהוא כן שיטת תרגום ירושלמי המיוחס ליב"ע וז"ל, ואבן מצויירא לא תתנון בארעכון למגחן עלה, ברם סטיו (פירוש רצפה, ראה בעה"ש בערכו) חקוק בצירין ודיוקנין תשוין בארעית מקדשכון ולא למסגד לה ארום אנא ה' אלהכון, וכן פירש האבן עזרא והסתמך על התרגום הירושלמי עיין שם.

ברם זה לדעת תרגום יב"ע ברם לפי דעת שני התלמודים כל רצפת אבנים שהוא מאבני גזית נכללת באיסור של אבן משכית מפני שגם רצפה של אבני גזית מלאכתה נאה ויפה וכמ"ש החינוך וז"ל, ואבן משכית תקרא אבן מצויירת וכן אבני גזית מגוררות במגירה בכלל איסור אבן משכית. ומשרשי המצוה כתב הרמב"ם ז"ל לפי שהיו עושין כן לע"ז ישימו אבנים מצויירות במלאכה נאה לפני הצלם והיו משתחוים עליה וכו'. ומקור דבריו הם ברמב"ם בפ"ו מהלכות עכו"ם ה"ה שכתב כל המשתחוה לה' על האבנים המפוצלות וכו', ובה"ז כתב אבל אתם משתחוים על אבנים מפוצלות במקדש, ואבנים מפוצלות הם אבני גזית כמ"ש ברמב"ם בפ"א מהלכות בית הבחירה ה"ח ובכ"מ שם. וכן הוא אומר בסה"מ ל"ת י"ב שהזהירנו מלעשות אבן מוכנת להשתחוות עליה כי כן עושין אבן מצויירת במלאכה מחוכמת לפני הצלם וישתחוו עליה לאותו הצלם וכו'.

הנה מבואר שדעת הרמב"ם והחינוך שאיסור רצפה של אבנים הוא דווקא באבני גזית ולא כשכל הרצפה הוא אבן אחת, וכמו כביש של אבן, או כשאינן אבני גזית אלא אחת נכנסת ואחת יוצאת וכדומה. ולא הוצרכו התלמודים לפרש זה כי סתם רצפה הוא של אבני גזית וכמו שהן רצפות שלנו, והטעם הוא כנ"ל דכשהרצפה הוא מאבני גזית היא נכללת באבן משכית.¹⁴

מדבריו עולה שישנה מחלוקת קדומה האם האיסור הוא רק באבן מיוחדת, וכך היה מנהג בני ארץ ישראל הקדום, כרבי אבהו שהשתחוה על רצפת אבנים. ומנהג בבל היה לאסור על כל רצפת אבנים, ולבסוף אימצו בני ארץ ישראל את המנהג הבבלי ואסרו השתחוויה על כל רצפת אבנים. ולמעשה כך עולה מדברי הראשונים, שיש לאסור השתחוויה על כל רצפת אבנים, כדברי הרמב"ם והחינוך שאסרו השתחוויה על אבני גזית.¹⁵

איפה מותר להשתחוות על האבן?

כפי שראינו בגמרא ובמדרשים, לא אסרה התורה להשתחוות על האבנים אלא "בארצכם", אבל מותר להשתחוות על אבנים במקדש. והנה לא מצאנו מי שביאר היכן בדיוק מותר להשתחוות על האבן, ויש להסתפק מה כלול כאן בהגדרת "מקדש". הרי מצאנו שהעזרה מכונה מקדש בדברי הרמב"ם הלכות בית הבחירה פ"א ה"ה:

ואלו הן הדברים שהן עיקר בבנין הבית, עושין בו קדש וקדש הקדשים ויהיה לפני הקדש מקום אחד והוא הנקרא אולם, ושלשתן נקראין היכל, ועושין מחיצה אחרת סביב להיכל רחוקה ממנו כעין קלעי החצר שהיו במדבר, וכל המוקף במחיצה זו שהוא כעין חצר אהל מועד הוא הנקרא עזרה והכל נקרא מקדש.

אומנם מצאנו לכאורה שגם הר הבית נקרא מקדש בכמה מקומות, כגון במסכת תענית דף טז ע"ב:

¹⁴ וביאר שם שמוכרחים לומר כן: "ודבר זה מוכרח מהמקרא שהרי דרשינן בארצכם אי אתם משתחוים אבל אתם משתחוים על האבנים שבמקדש, ואי נימא שהאיסור של אבן משכית הוא דווקא באבן מצויירת תיפ"ל שאבני מקדש היו רק אבני גזית אבל לא מצויירות כמ"ש הרמב"ם בה"ז ובפ"א מהלכות בית הבחירה ה"ח, וא"כ מלת בארצכם למה לי, א"ו שגם אבני גזית מלאכתן נאה והן בכלל אבן משכית, שוב ראיתי בספר ברית משה על הסמ"ג ל"ת שקדמני בזה עיין בדבריו".

¹⁵ הראשונים והאחרונים נחלקו האם מדרבנן מותר להשתחוות על הארץ כאשר אין אבן, והאם אפשר להשתחוות על האבן כאשר יש חציצה מפסקת. ראה תוס' במגילה שם ד"ה ואי בעית אימא. וראה שו"ת הריב"ש סימן תיב. ודברי הבית יוסף אורח חיים סימן קלא אות א. וברמ"א שם סעיף ח. משנה ברורה ס"ק מ. מגן אברהם ס"ק כב. וערוך השולחן סעיף יח.

במה דברים אמורים (שעונין אמן אחר הברכות) - בגבולין, אבל במקדש אינו כן, לפי שאין עונין אמן במקדש. ומנין שאין עונין אמן במקדש... וכשבא דבר לפני חכמים אמרו: לא היו נוהגין כן אלא בשערי מזרת, ובהר הבית.

הרי שכל הר הבית נקרא מקדש.

וכן משמע בדברי הרמב"ם בכמה מקומות, וכגון בהלכות בית הבחירה פ"ו הל' א-ג:

המקדש כולו לא היה במישור אלא במעלה ההר, כשאדם נכנס משער מזרחי של הר הבית מהלך עד סוף החיל בשוה, ועולה מן החיל לעזרת הנשים בשתיים עשרה מעלות רום כל מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה.

ומהלך כל עזרת הנשים בשוה, ועולה ממנה לעזרת ישראל שהוא תחלת העזרה בחמש עשרה מעלות, רום כל מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה.

ומהלך כל עזרת ישראל בשוה ועולה ממנו לעזרת הכהנים...

וכן משמע ממה שכתב בהמשך שם בפרק ז הלכה א-ב:

מצות עשה ליראה מן המקדש שנאמר ומקדשי תיראו, ולא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שצוה על יראתו.

ואי זו היא יראתו? לא יכנס אדם להר הבית במקלו או במנעל שברגליו או באפונדתו או באבק שעל רגליו או במעות הצרורין לו בסדינו ואין צ"ל שאסור לרוק בכל הר הבית אלא אם נזדמן לו רוק מבליעו בכסותו, ולא יעשה הר הבית דרך שיכנס מפתח זו ויצא מפתח שכנגדה כדי לקצר הדרך אלא יקיפו מבחוץ, ולא יכנס לו אלא לדבר מצוה.

יתרה מכך, מצאנו גם שכל ירושלים נקראת 'מקדש', כגון במשנה במסכת סוכה פרק ג משנה יב, שם כתוב:

בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד.

וביאר הרמב"ם בפירושו למשנה - "מדינה, היא שאר ארץ ישראל חוץ מירושלם".

היינו שמקדש הוא כל ירושלים.

אם כן, כאשר חז"ל מלמדים אותנו שמותר להשתחוות על האבנים במקדש, יש לברר האם רק בעזרה, או בכל הר הבית, או שמא בכל ירושלים?

בשאלה זו נסתפק כבר המנחת חינוך (פרשת בהר מצווה שמת אות א):

והנה נראה הא דבמקדש מותר דוקא מעזרת ישראל בפנים דהוי מחנה שכינה אבל חוץ לעזרה בכל הר הבית אסור ועוברים משום לאו זה. ואפשר הכל הוא בכלל בהמ"ק. וער"מ שם גבי נטיעת אילן בעזרה או בהר הבית, ואפשר לפי הטעם שכ' הרהמ"ח מותר בהה"ב שגם שם נגל' כשמש שאין עובדים אלא להשי"ת לבדו, אבל לדעת רש"י שהוא דוגמת המקדש אסור לעשות בכ"מ אפי' בהה"ב וצע"ק.

המנחת חינוך בתחילה מבין שמקדש היינו דווקא מחנה שכינה - העזרה. אך לאחר מכן רוצה לתלות את שאלתנו בשאלת טעם האיסור, שלפי ספר החינוך שטעם איסור ההשתחוויה על האבן הוא משום שנראה כמשתחויה לעבודה זרה, אם כן כאשר משתחויה בהר הבית על האבנים בוודאי לא נראה כמשתחויה לאבן אלא לקב"ה בבית מקדשו. ונשאר בצ"ע.

טעמי המצווה

כתב בספר שבט הלוי בקונטרס המצוות סי' נט:

ודע דג' סברות בשורש עבירה זאת, דדעת הרמב"ם פ"ו מע"ז משום דרגילים לעשות כן לרצף לפני ע"ז. והחינוך חולק ודעתו משום חשד, דנראה כמשתחויה לאבן עצמו. ודעת רש"י מגילה כ"ב משום שאסור לעשות דוגמת המקדש דהיה מרוצף באבנים.

והנראה לענ"ד, שלפי שלושת הטעמים הנ"ל, אין מקום לאסור בהר הבית. שהרי הר הבית הוא הר המוריה, עליו נאמר "בהר ה' יראה", ואומר "והיו עיני ולבי שם כל הימים", כולו הוא מקום המקדש, וכפי שמצאנו שאפשר להרחיב את העזרה על כל שטח הר הבית, שהוא "הר נחלתך מכון לשבתך". ועל כן כל מה שנעשה שם אין בו ספק ופקפוק שאינו נעשה אלא לשם לבדו ולית בו לתא דע"ז. הריצוף וההשתחוויות שם בוודאי נעשות לכבודו יתברך, ניכר לעין כל שהמשתחויה שם משתחויה לשם ברוך הוא, ולא שייך לאסור משום איסור עשיית דוגמת המקדש, שהרי שם גופא הוא מקום המקדש וחצרותיו. ע"פ כל הנ"ל מסתבר לומר שאין האיסור להשתחוות על האבן קיים בהר הבית.

ראיה מהפסוקים

כמו כן, ניתן ללמוד שמותר להשתחוות על האבן בהר הבית, מפסוקים רבים העוסקים בעניין השתחויה, כדלקמן.

בספר ישעיהו פרק כז, יג נאמר:

"וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יִתְקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל וּבָאוּ הָאֲבָדִים בְּאֶרֶץ אֲשׁוּר וְהִנְדָּחִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לֵה' בְּהַר הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלַם".

וביאר הרד"ק: "בהר הקדש - הוא הר המוריה והוא מקום בית המקדש".

וכן המצודת דוד: "בהר הקדש בירושלים - בהר המוריה העומד בירושלים והוא מקום מקדש".

וביאר האלשיך:

אך ביום הגאולה לבנות בית שלישי אז לא יהיה גבול קטון כי אם כל העולם, כי אז ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים... ולא נלקטים אחד אחד, כי אם ובאו הרבה יחד והשתחוו לה' בהר הקדש שהוא טרם יבנה ביהמ"ק שעודנו הר בירושלם, כי קיבוץ גלויות הוא תחלה.

מנבואה נפלאה זו, על שיבתנו תחילה להר הבית להשתחוות לה' בהר המוריה, יש ללמוד שמקום עבודת השתחויה במקדש כולל את הר הבית כולו.

כך יש ללמוד גם מהפסוק בישעיהו בפרק סו, כג:

"וְהָיָה מִדֵּי הַדָּשׁ בְּחֻדְשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבַּת בְּשַׁבְּתוֹ יָבוֹא כָּל בָּשָׂר לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְפָנַי אָמַר ה'".

וכן מהמובא בספר זכריה פרק יד, טז:

"וְהָיָה כָּל הַנּוֹתֵר מִכָּל הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלַם וְעָלוּ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְמֶלֶךְ ה' צְבָאוֹת וְלַחֹג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת".

הגויים כמובן אינם נכנסים לעזרה, אלא באים לחצרות המקדש, דהיינו להר הבית להשתחוות לה'. אם כן נראה ללמוד מכאן שהר הבית כולו נחשב מקום עבודת השתחויה במקדש על האבן.

וכן מובא בספר דברי הימים ב פרק כ:

"וַיַּעֲמֵד יְהוֹשָׁפָט בְּקֵהֶל יְהוּדָה וַיְרוּשָׁלַם בְּבֵית ה' לְפָנָי הַחֲצֵר הַחֲדָשָׁה... וַיִּקְדוּ יְהוֹשָׁפָט אַפְּסִים אַרְצָה וְכָל יְהוּדָה וַיֵּשְׁבִי יְרוּשָׁלַם נִפְלוּ לְפָנָי ה' לְהִשְׁתַּחֲוֹת לֵה'."

ובגמרא במסכת יבמות דף ז ע"ב ועוד מובא:

מאי, חצר החדשה? אמר ר' יוחנן (רבי) שחדשו בה דברים, ואמרו: טבול יום לא יכנס למחנה לוויה.

אם כן היו כולם בהר הבית והשתחוו לה'.

כך גם משמע מהמובא בספר נחמיה פרק ח, א:

"וַיֵּאָסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוֹב אֲשֶׁר לְפָנָי שֶׁעַר הַמַּיִם וַיֹּאמְרוּ לְעִזְרָא הַסֹּפֵר לְהִבִּיא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת יִשְׂרָאֵל" ובפסוק ו: "וַיִּבְרַךְ עִזְרָא אֶת ה' הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם אָמֵן אָמֵן בְּמַעַל יְדֵיהֶם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לֵה' אַפְּסִים אַרְצָה."

ומובא על כך בתוספתא (סוטה פ"ז ה"ח):

ר' אליעזר בן יעקב אומר מצות הקהל בהר הבית היתה, שנאמר (נחמיה ח), ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים, ויביא עזרא הכהן את ספר התורה ויקרא בו "מן האור ועד מחצית היום", ואזני כל העם אל ספר התורה.

אם כן גם כאן מבואר שכל העם השתחוו בהר הבית.

מפסוקים אלו אנו למדים שהר הבית הוא מקום ההשתחוויה לשם, ובו השתחוו בית ישראל, ואם כן כאשר התורה אוסרת את ההשתחוויה על האבנים "בארצכם", נראה שהר הבית אינו בכלל איסור זה, אלא הוא בכלל מקדש שבו מותר להשתחוות לשם על האבנים.

ראיה מהמשנה

כעת ננסה לראות האם ניתן לדייק מהמשנה להיתר או לאיסור.

שנינו במסכת יומא פרק ו משנה ב:

בא לו אצל שעיר המשתלח וסומך שתי ידיו עליו ומתוודה וכך היה אומר אנא השם עוו פשעו חטאו לפניך עמך בית ישראל אנא בשם כפר נא... והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

מכאן משמע שההשתחויה הייתה בעזרה דווקא ולא בכל הר הבית. ואולם לענ"ד אין ראיה מכאן, מפני שאפשר שמי שהיה בעזרה היה מחויב להשתחוות, כיוון שהיה נוכח במקום בו מוזכר שם השם, אך באמת גם בהר הבית היה ניתן להשתחוות. והרי בכל גוונא ניתן להשתחוות על מחצלת וכדו', ואם כן בוודאי שאין ראיה מהכא שההשתחויה היא בעזרה דווקא.

שנינו במסכת מידות פרק ב משנה ג:

לפנים ממנו סורג גבוה עשרה טפחים ושלוש עשרה פרצות היו שם שפרצום מלכי יון חזרו וגדרום וגזרו כנגדם שלש עשרה השתחויות לפנים ממנו החיל עשר אמות, ושתיים עשרה מעלות היו שם רום המעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה...

וביאר הרמב"ם:

כל זמן שמגיע האדם לפרצה מאותם הפרצות משתחוה לה' דרך תודה על עקירת מלכות יון הרשעה כמו שהזכרנו בשקלים. והיה עולה אדם מקרקע החיל שתיים עשרה מעלות ואז מהלך על קרקע ישר והיא עזרת נשים, ואמר שכל מעלה שהיתה במקדש גבה חצי אמה ושטחה חצי אמה...

וכדבריו כתבו המאירי, ר' עובדיה מברטנורא, התוספות יום טוב והתפארת ישראל.

מבואר מדבריהם שמקום ההשתחויה כשבאים למקדש היה בשטח הר הבית ולא רק בעזרה.

במשנה במסכת שקלים פרק ו משנה א-ג שנינו:

שלשה עשר שופרות שלשה עשר שולחנות שלש עשרה השתחויות היו במקדש של בית רבן גמליאל ושל בית רבי חנניה סגן הכהנים היו משתחוין ארבע עשרה והיכן היתה יתרה כנגד דיר העצים שכן מסורת בידם מאבותיהם ששם הארון נגז:

מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק וראה הרצפה שהיא משונה מחברותיה בא ואמר לחברו ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתו וידעו ביחוד ששם הארון נגז:

והיכן היו משתחווים ארבע בצפון וארבע בדרום שלש במזרח ושתים במערב כנגד שלשה עשר שערים...

המשנה מונה שופרות, שולחנות והשתחויות שהיו במקדש. ומוסיפה השתחוויה שהייתה כנגד דיר העצים, והיינו בעזרת נשים. מבואר מכך, שהיו משתחוויים בהר הבית, שהיה שם רצפה, ושהר הבית נקרא מקדש.

העולה מכל האמור, שגם מהמשניות יש ללמוד שהר הבית הוא 'מקדש' לעניין השתחוויה, ויש ללמוד שהיו משתחוויים בהר הבית על האבנים במקדש.

דיוק מדברי הרמב"ם

מקור נוסף ממנו נראה לדייק שמותר להשתחוות על האבן בהר הבית, הוא מדברי הרמב"ם. כך כתב בהלכות עבודה זרה פרק ו הלכה ו-י:

הלכה ו - מצבה שאסרה תורה היא בנין שהכל מתקבצין אצלה ואפילו לעבוד את ה' שכן היה דרך עובדי כוכבים, שנאמר ולא תקים לך מצבה, וכל המקים מצבה לוקה, וכן אבן משכית האמורה בתורה אף על פי שהוא משתחוה עליה לשם לוקה שנאמר ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה מפני שכן היה דרך עבודה זרה להניח אבן לפניו להשתחוות עליה, לפיכך אין עושין כן לה, ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על האבן ונמצא כולו מוטל עליה, שזו היא השתחויה האמורה בתורה.

הלכה ז - כמה דברים אמורים בשאר הארצות, אבל במקדש מותר להשתחות לה' על האבנים, שנאמר לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה, בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות שבמקדש. ומפני זה נהגו כל

ישראל להציע מחצלות בבתי כנסיות הרצופות באבנים, או מיני קש ותבן, להבדיל בין פניהם ובין האבנים. ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה, כדי שלא ידביק פניו באבן.

הלכה ט - הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה בין אילן סרק בין אילן מאכל אף על פי שעשה אותו נואי למקדש ויופי לו הרי זה לוקה, שנאמר לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך אשר תעשה לך, מפני שהיה זה דרך עבודה זרה, נוטעין אילנות בצד מזבח שלה כדי שיתקבצו שם העם.

הלכה י - ואסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין בחצרות, אף על פי שהוא בבנין ואינו עץ נטוע, הרחקה יתירה, שנאמר כל עץ, אלא כל האכסדראות והסככות היוצאות מן הכתלים שהיו במקדש של אבן היו לא של עץ.

השגת הראב"ד - אלא כל האכסדראות וכו' של אבן היו לא של עץ. א"א לשכת העץ בית היתה, בימה של עץ שעושין למלך בשעת הקהל לשעתה היתה, וכן גזוזטרא שהקיפו בעזרת נשים בשמחת בית השואבה לשעתה היתה.

מהשגת הראב"ד שמסביר שבנייני העץ, שהיו מחוץ לעזרה, נבנו לשעתם, מוכח שסובר שהאיסור לעשות אכסדראות של עץ אינו רק בעזרה אלא בכל הר הבית, והיינו שהמקדש דהכא מיירי בכל הר הבית. ועל פי זה יש לומר שגם מקדש ששנינו גבי השתחוויה גם הוא מיירי בכל הר הבית. וכן יש לדייק בלשון הרמב"ם המחלק בין נטיעת אילן אצל המזבח והעזרה, לבין האיסור לעשות אכסדראות במקדש.

ואכן כדברים האלה ראיתי שכתב בשו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ד סימן סה:

יא. אם האיסור לעשות בנין של עץ במקדש הוא בכל הר הבית

...ולע"ד היה נראה לומר דהאיסור דאורייתא הוא דוקא בעזרה משער ניקנור ולפנים. אבל מדרבנן אסור גם בהר הבית. ולכן לענין בנין של עץ - דהרמב"ם סובר דעצם איסור זה הוא רק מדרבנן, כדכתב בהלכות עבודת כוכבים שם הלכה י', אף על פי שהוא בבנין ואינו עץ נטוע הרחקה יתירה היא, נקט במקדש שהוא אף בהר הבית, וכ"ש נוטע אילן, אבל ג"כ בהר הבית הוא רק מדרבנן. ולעיל מזה בה"ט, שהוא לענין דאורייתא, שהרי כתב הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה וכו' ה"ז לוקה, נקט דוקא נוטע אילן, ודוקא אצל המזבח או בכל העזרה. וכן סובר גם הראב"ד, ולכן הוצרך לתרץ בהלכות עבודת כוכבים שם שהבימה למלך והגזוזטרא בשמחת בית השואבה לשעתה היתה, משום דאף שהוא רק מדרבנן לא היו עושין...

מדבריו מבואר שלשון מקדש אינו מצומצם לעזרה בלבד, אלא נכון הוא לכל הר הבית.

יסוד זה ביאר האגרות משה גם בתשובה נוספת שם בסימן סג:

... וקרי להר הבית מקדש, שכן הוא קורא בכל מקום. ברפ"ו מבית הבחירה כתב המקדש כולו לא היה במישור אלא במעלה ההר, הוא גם על הר הבית ולא על ירושלים, כדמסיק שם - כשאדם נכנס משער מזרחי של הר הבית וכו'. וכן בהט"ז כתב ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדושה לעתיד לבוא - הרי דהר הבית הוא בכלל מקדש, ולא ירושלים, מדהוצרך להזכיר ירושלים ביחוד. וכן ברפ"ז מבית הבחירה כתב מצות עשה ליראה מן המקדש שנאמר ומקדשי תיראו - והוא גם הר הבית, כדכתב בהלכה ב' ואיזו היא יראתו לא יכנס להר הבית במקלו או במנעל שברגליו, ובירושלים הא מותר...

ומה שלא כתב גם הא דבמקדש היו תוקעין בשבת - ולפני הב"ד ממש, אולי משום דבמקדש היו תוקעין גם בחצוצרות, כמפורש בגמ' דף כ"ז ע"א דבשערי מזרח בהר הבית היו תוקעין בשופר ובחצוצרות. ושם (הלכות שופר פרק א' הלכה ב', "במקדש היו תוקעין בראש השנה בשופר אחד ושתי חצוצרות וכו', ולמה תוקעין עמו בחצוצרות משום שנאמר בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'") כתב במקדש, משום שהוא דין במקדש דוקא דכולל הר הבית ולא ירושלים. ומה שלא פרט בשערי מזרח ובהר הבית בלבד כדאיתא בגמרא, הוא משום שסובר שלדינא דבכל הר הבית צריך לתקוע בשופר ובחצוצרות, רק ששם היו רגילין להתאסף לתקיעות. וכן לא הזכיר בפ"ד מתעניות ה"ז (גבי סדר התקיעות והתרועות דתעניות) "שער מזרח ובהר הבית" אף שזה תנן מפורש במתני' בתענית דף ט"ו ע"ב, "וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער מזרח ובהר הבית", אלא נקט "ואין עושים סדר זה אלא בהר הבית בלבד", והוא ג"כ משום שסובר דבכל הר הבית הוא בדין זה דנקרא מקדש ולפני המלך ה', ורק ששם היו רגילין להתאסף להתפלל בתעניות כמ"ש לעיל שם הלכה ט"ו, כשהיו מתפללין על הסדר הזה בירושלים היו מתכנסין בהר הבית כנגד שער המזרח ומתפללין וכו'.

...דפשוטות לשון מקדש הוא על מקדש והר הבית דוקא. עיי"ש בכל דבריו.

ובפרט שסמוך למשנה זו (ר"ה ל' ע"א) תנן בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד, שאף להרמב"ם הוא במקדש דוקא ולא בירושלים. שהרי בפ"ז מלולב ה"ג כתב רק ובמקדש לבדו נוטלין אותו בכל יום ויום משבעת ימי החג, ובחיבורו הא לא כתב מקדש סתם כשהוא גם על ירושלים. וגם כיון שמסיק

שם שנאמר ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים, ולשון זה הוא על המקדש - וגם הר הבית בכלל - ולא ירושלים, כמו בהא דשופר וחצוצרות, דכיון דכתיב לפני המלך ה' הוא בעזרה והר הבית ולא בירושלים.

...וראיתי במנ"ח מצוה שכ"ד דברים תמוהין. דכתב דדין הלולב במקדש שבעה ימים הוא דוקא בעזרה דהוא מחנה שכינה, והר הבית אינו בכלל זה משום דלפני ה' אלקיכם הוא דוקא במחנה שכינה. ותמוה דהא בחצוצרות וקול שופר נאמר נמי לפני המלך ה', והוא בהר הבית. ובכלל אין יכולין אנחנו בעצמנו לדרוש דהוא בעזרה. דהא אכילת מעשר שני וקדשים קלים הוא בכל העיר ירושלים, אף שנאמר בקרא (דברים י"ד, כ"ג) ואכלת לפני ה' אלקיך. וא"כ אף בירושלים שייך זה, וכ"ש ששייך בהר הבית. ואין לנו אלא מה שנאמר בגמ' איך לפרש הקראי, שאית להו טעמים מקראי אחריני או מקבלה שכן הוא הפירוש.

האגרות משה מבאר שהרמב"ם דק בלשונו, וכתב שאסור לנטוע אילן בעזרה, ובזה הוי איסור תורה. ואח"כ כתב שאסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש, והיינו איסור דרבנן שהוא בכל הר הבית. שלשון מקדש כולל גם את העזרות וגם את הר הבית. ורק כאשר נאמר מקדש במובנו המצומצם, הכוונה רק לעזרה. אך בסתמא מיירי אף בהר הבית.¹⁶ ואם כן מה שכותב הרמב"ם שמותר להשתחוות על האבנים במקדש, היינו בכל הר הבית.

ראשון נוסף שנראה שיש ללמוד מדבריו לשאלתנו הוא הגהות רבינו פרץ על הסמ"ק מצוה קפ:

בד"א בשאר ארצות אבל בירושלים דהיינו מקדש מותר להשתחו' לשם על האבנים שאין מוזהר אלא בארצכם ולא במקדש.

מדבריו ניתן להבין שכל ירושלים בכלל מקדש לעניין השתחויה, ובכל ירושלים מותר להשתחוות על האבן. אם כי קשה לסמוך על כך למעשה, הן כי דבריו לא ברורים כל צרכם, והן כי לא מצאנו לו חבר. אך על כל פנים יש כאן סיוע למצווה להשתחוות על האבן על כל פנים בהר הבית.

¹⁶ הדבר לא מיושב אצלי, דבהלכות בית הבחירה פ"א ה"ט הרמב"ם נוקט גם באיסור האכסדראות שאינו אסור אלא בעזרה, ועפ"ז יש לומר שאכן האיסור הוא רק בעזרה, ומקדש דהכא היינו בעזרה. אך ראה שם באור שמח שמוכח מהירושלמי שאכן מדרבנן עכ"פ אסור גם בעזרת נשים, וצ"ע.

נמצאנו למדים, שעל פי טעמי האיסור של השתחוויה על אבן, מסתבר שאין איסור להשתחוות בהר הבית. בנוסף לכך, מדברי הכתובים נראה שמוותר להשתחוות על האבנים בהר הבית, שזהו עיקר מקום ההשתחוויה המתואר בפסוקים, ואם כן כאשר התורה התירה להשתחוות על האבנים שבמקדש, היינו גם בהר הבית שהוא מקום עבודת ההשתחוויה במקדש. גם מהמשנה יש ללמוד שהיו משתחוים בהר הבית במקום הפרצות שבסורג. ומדברי הרמב"ם והראב"ד משמע שלשון מקדש כולל גם הר הבית, וכפי שביאר האגרות משה.

על פי כל האמור נראה שיש להתיר למעשה להשתחוות על האבנים בהר הבית, ויש בזה מצווה רבה. ודנו בזה לפני הגר"ד ליאור שליט"א ביחד עם כמה חכמים והסכים עימנו.

אלא שאין ההיתר אמור אלא בהר המוריה, היינו הר הבית המקודש שהוא ת"ק אמה על ת"ק אמה. היום (נכון לשעת כתיבת שורות אלו) איננו יודעים לקבוע באופן מדויק את גבולות מקום זה, אך כשהולכים בהר הבית במזרח (עד שער הרחמים) בוודאי נמצאים בתוך השטח המקודש, וכן בדרום סמוך לרחבה המוגבהת. אם כן אין להשתחוות על הרצפה בפישוט ידיים ורגליים אלא במקומות אלו בלבד. ומחוץ למקומות אלו ניתן להשתחוות על ידי שיחצוץ עם בגד וכדו' בין פניו לאבן.

חשיבותה והמעלה הגדולה של ההשתחוויה בהר הבית בזמן הזה, נלמדת מהמובא בבראשית רבה (פרשת וירא פרשה נו):

א"ר יצחק הכל בזכות השתחוויה, ואברהם לא חזר מהר המוריה בשלום אלא בזכות השתחוויה, ונשתחוה ונשובה אליכם. ישראל לא נגאלו אלא בזכות השתחוויה, שנאמר (שמות ד) ויאמן העם וגו' ויקדו וישתחוו. התורה לא נתנה אלא בזכות השתחוויה, שנאמר (שם כד) והשתחוויתם מרחוק. חנה לא נפקדה אלא בזכות השתחוויה שנאמר (שמואל א) וישתחו שם לה'. הגליות אינן מתכנסות אלא בזכות השתחוויה שנאמר (ישעיה כז) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול וגו', והשתחו לה' בהר הקדש בירושלים. בית המקדש לא נבנה אלא בזכות השתחוויה שנאמר (תהלים צט) רוממו ה' אלהינו והשתחו להר קדשו. המתים אינן חיין אלא בזכות השתחוויה שנאמר (שם צה) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו.

